



LUND UNIVERSITY

Privata pengar

Jonung, Lars

1989

Document Version:
Annan version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Jonung, L. (1989, mars). Privata pengar.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

PRIVATA PENGAR

Anförande vid Handelshögskolans diplomutdelning den 3 mars 1989

Lars Jonung

Detta föredrag bygger på L. Jonung "The Economics of Private Money. Private Notes in Sweden 1831–1902".

1980-talet har betecknats som kapitalismens årtionde. En våg av avreglering och privatisering har svept fram över världsekonomin. Marknadsekonomin har prisats och välsignats av politiska krafter som tidigare har sett som sin främsta uppgift att bekämpa just marknadsekonomin.

Hur blir 1990-talet — det nya årtionde vi nu står inför? Kommer det överhuvudtaget att finnas något kvar att privatisera? Eller kommer åsiktsvinden att vända och de fundamentalistiska ayatollorna på nytt regera och reglera den svenska ekonomin?

Som vägledning för dagens nykläckta civilekonomer, om ni väljer att fortsätta på den marknadsekonomiska vägen, kommer jag att peka ut ett nytt område för privatisering — nämligen produktionen av pengar. Detta har ännu inte diskuterats i Sverige som ett möjligt privatiseringsobjekt. Utomlands har däremot diskussionen för och emot privat penningproduktion varit livlig.

De flesta i denna aula bär på sig rektangulärt formade små papperslappar med vackra färger, sirliga mönster och bilder. På varje lapp står det tryckt ett jämnt krontal: 10, 50, kronor o.s.v. Det står också Sveriges riksbank på alla dessa lappar — i dagligt tal kallar vi dem för sedlar.

Sveriges riksbank har sedan 1902 monopol på utgivningen av sedlar. Det finns inga privata sedlar i omlopp, inga SE-bankssedlar eller Handelsbankssedlar.

Traditionellt hävdar ekonomer att monopol är skadliga. Produktionen av varor och tjänster bör ske under fri konkurrens. Den fria konkurrensen anses ge upphov till ett gynnsammare samhällsekonomiskt resultat än monopolet. Detta argument accepteras som regel när det gäller vanliga varor och tjänster som tandkräm, kläder och bilar. När det gäller produktionen av pengar, i det här fallet sedlar, är den dominerande uppfattningen att staten skall ha ett juridiskt monopol på verksamheten. Detta monopol har överhuvudtaget inte ifrågasatts i debatten i Sverige.

Det främsta argumentet för statligt monopol är att staten behöver kontrollera penningproduktionen för att upprätthålla finansiell stabilitet och ett stabilt penningvärde.

Anhängarna av privat penningproduktion säger precis tvärtom. Deras främsta argument är att privat penningproduktion kommer att ge upphov till ett stabilt penningvärde och finansiell stabilitet. Så länge som staten har ett monopol kommer produktionen av pengar att vara politiserad. Politiker har erfarenhetsmässigt använt sig av inflationen för att komma över resurser från den privata sektorn.

Ekonomer, i synnerhet de med ett public-choice-perspektiv, har länge erkänt att politikers handlingsutrymme bör begränsas för att reducera inflationen. Den "tvångströja" som har varit mest aktuell i debatten har varit att konstruera någon slags norm för penningpolitiken som anger t.ex. hur mycket penningmängden får ändras per tidsenhet. Ibland har tanken varit att skriva in normen i grundlagen och därmed göra den mer bindande.

Förslaget om privat penningproduktion är ännu radikalare. Dess syfte är att helt avpolitisera, d.v.s. privatisera penningproduktionen för att nå samhällsekonomisk stabilitet. Detta är en mycket långtgående metod som inte prövats i något land. Vi har ingen aktuell erfarenhet av privatisering av pengar. Följaktligen har debatten hämtat näring från historiska episoder, i synnerhet har ekonomer granskat erfarenheterna från England, Skottland och USA. Man har då studerat utgivningen av privata sedlar i dessa länder under 1800-talet och hämtat argument till dagens debatt från tolkningen av dessa episoder.

Jag tänker därför diskutera våra egna erfarenheter av privat penningproduktion, nämligen de svenska affärsbankssedlarna som konkurrerade med riksbankens sedlar under perioden 1831–1902. Under dessa år hade vårt land således privat penningproduktion i form av sedlar och följaktligen konkurrens mellan privata sedlar och statliga riksbanks-sedlar.

Här skall jag ta upp de frågor som är aktuella i dagens debatt om privata pengar. Skapade privatbankernas sedelutgivning inflation genom för stor sedelemission? Föll bankerna för frestelsen att ge ut för mycket sedlar? Medförde de privata sedlarna finansiell instabilitet med bank runs, d.v.s. rusning på bankerna och bankkrascher? Kunde de privata bankerna över huvud taget hävda sig i konkurrensen med riksbanken? Vem vann striden om sedelmarknaden?

I början av 1820-talet saknade Sverige affärsbanker. 1823 års riksdag beslöt att underlätta etableringen av banker genom en kungörelse som tillät andra kreditinstitut att uppstå vid sidan av riksbanken, som då var riksdagens bank och den enda banken verksam i vårt land. Kungörelsen var kort, bara fyra paragrafer. Här angavs att banker skulle vara organiserade som handelsbolag med obegränsat ansvar för delägarna. Principen var "en för alla och alla för en". En bank behövde vidare oktroj från kungen innan den kunde etableras.

Inget hände på flera år. Först 1830 ansökte tre köpmän från Ystad om oktroj. Ansökan godkändes och 1831 öppnade Skånska privatbanken sina portar för allmänheten. Den började omedelbart ge ut icke-räntebärande inlåningsbevis i mycket låga valörer, d.v.s. sedlar. Det stod inget i oktrojen om sedelutgivning. Den allmänna uppfattningen var att riksbanken hade monopol på sedelutgivningen.

Denna uppenbart olagliga verksamhet spred sig snabbt. Allmänheten efterfrågade de privata sedlarna som fyllde en marknadsnisch där riksbanken inte befann sig.

1832 gavs oktroj till Wermlands bank som också började ge ut sedlar. Några år senare gavs oktroj till ytterligare fyra sedelbanker. Under de kommande åren tillkom sammanlagt ett tjugotal privata sedelbanker. Deras sedelvolym växte snabbt. Riksbanken trängdes undan. På 1860-talet hade de privata sedlarna en större marknadsandel än riksbanken, trots att riksdagen som var riksbankens ägare vidtog en lång rad åtgärder för att göra livet surt för de privata sedelbankerna.

Lågvattensmärket för riksbanken kom när den såg sig tvingad att själv acceptera privata sedlar. Detta inträffade år 1869. Då låg den utelöpande stocken av riksbankssedlar under 25 miljoner kronor medan stocken av privatbankssedlar låg kring 65 miljoner kronor, 2.5 gånger så stor. Privatbankssedlarna behöll sin överlägsenhet ända fram till dess att de förbjöds kring sekelskiftet.

Hur kunde de privata bankerna klara sig så väl i konkurrensen? Sedelutgivningen var den viktigaste aktiviteten för dessa banker. (Övrig inlåning var länge olönsam. Vissa banker t.o.m. vägrade ta emot inlåning eller begärde att få betalt för att acceptera inlåning.) Följaktligen satsade bankerna stor energi och fantasi på att öka sin sedelutgivning. Deras främst sport blev att driva riksbankssedlarna ut ur marknaden. En sport som de bedrev enligt en iakttagare "con amore".

Bankerna anställde så kallade sedelspridare vars uppgift var att sprida sedlarna så långt bort från bankens verksamhetsområde som möjligt. Östergötlands Enskilda Bank höll t.ex. en sedelspridare i Jämtland. Örebro enskilda bank hade en sedelspridare, ett s.k. kommissionärskontor, i Strömstad. Tanken var att bankens sedlar skulle spridas in i Norge och helst inte återkomma till huvudkontoret i Örebro för inväxling. Stockholms enskilda bank mötte hård konkurrens med riksbanken i huvudstaden och sökte därför få spridning på sina sedlar i Norrland där ingen annan bank var verksam.

En annan teknik var att konkurrera med vackra och färggranna sedlar i låga valörer. De privata bankerna hade sju olika valörer i intervallet 3–15 kronor under 1840-talet. Riksbanken hade en valör där, dessutom med trist och tråkig design.

Privata sedlar blev mer populära att förfalska än riksbankssedlar därför att straffet var betydligt hårdare vid förfalskning av statens pengar än av privata pengar. De privata bankerna var dock mycket kundvänliga. De accepterade att lösa in förfalskningar om de var väl gjorda, något som bidrog till sedlarnas acceptans. Var förfalskningen uppenbart klumpig blev det ingen inlösning. Produktansvaret hade sina gränser.

Ett allvarligt problem för de privata bankerna var det faktum att deras sedlar ej var lagligt betalningsmedel. Endast riksbankssedlarna hade denna status. Kronofogden kunde följaktligen vägra att ta emot privata pengar vid skatteuppbörden.

Hur löste bankerna detta problem? Jo, de utrustade kronofogdar och andra myndighetspersoner med en s.k. växlingskassa i riksbanksmynt och betalade dem för att de tog emot privata sedlar och växlade in dem i riksbankssedlar ur växlingskassan. På detta vis såg inte allmänheten att privata pengar inte var i juridisk mening godkänt betalningsmedel.

En mycket raffinerad metod att fördriva riksbankssedlarna ur marknaden var att återkalla vissa typer av kortfristiga lån, s.k. kassakrediter. Då fick den privata banken in sin betalning av lånet i form av riksbankssedlar och olika privatbankssedlar. Lånesumman återbetalades dagen efter, fast nu enbart i den egna bankens sedlar. En bank, Örebro enskilda bank, gjorde detta två gånger om året.

Bankerna upprättade också en gemensam clearing där de mottog varandras sedlar till parikurs. På så vis upprätthölls marknadens förtroende för samtliga privata bankers sedlar.

Riksbanken och riksdagen åsåg inte passivt framväxten av privata sedlar. De vidtog en lång rad åtgärder för att stoppa de privata pengarna. Riksdagen inrättade s.k. filialbanker för att stoppa de privata bankerna, riksbanken fick lokalkontor i varje residensstad för att sprida sina sedlar, de privata sedelvolymerna beskattades allt hårdare, förbud infördes mot privata sedlar av låga valörer. Slutligen infördes förbud mot privata sedlar. Detta var den slutliga lösningen för att bli kvitt en framgångsrik konkurrent.

Vad hade hänt om riksbanken inte fått monopol? Min gissning är att riksbanken hade blivit en liten bank, att affärsbankerna själva hade utvecklat vissa centralbanksfunktioner och att bankväsendet i Sverige hade utvecklats på ett positivt sätt.

Varför uppstod inga bankrusningar i Sverige? Svaret måste vi ekonomer som alltid söka i incitamentsstrukturen. Den var så konstruerad att bankerna blev finansiellt mycket starka.

Bankerna var nämligen solidariska bolag. Varje ägare ansvarade med hela sin förmögenhet ifall problem skulle uppstå. En enskild delägare kunde bara sälja sin andel om bolagsstämman samtyckte till försäljningen och till den nye köparen. På så vis garanterades att ingen urgröpning av ägarkapitalet ägde rum. Ägarna var dessutom registrerade vid domstol och deras namn kungjordes också via pressen. Detta bidrog såväl till allmänhetens förtroende som till en hård intern kontroll av bankens skötsel från ägarnas sida. Bankdirektören var också alltid delägare.

Utomlands har man kritiserat privata banker för att de överemitterade sedlar. Jag misstänker att om man skall kritisera de svenska bankerna för något så skall det vara för underemission, d.v.s. de var för försiktiga och noggranna när de gav sina krediter.

På 1870-talet fick Sverige en bankinspektion, d.v.s. fyrtio år efter det att den privata penningproduktionen startade. Då liksom nu kan man på goda grunder misstänka att inspektionen är en skadlig och överflödigt inrättning som bidragit till konkurrensvidrig samverkan mellan bankerna.

(Sedelbankerna var mycket vinstgivande, i synnerhet under de första decennierna innan konkurrensen blivit hårdare. Riksbanken var en "trög" organisation som inte gav sin ägare någon större vinst. De höga vinsterna kom att bidra till de privata bankernas svaga ställning hos den allmänna opinionen. Det var ofta biskopen, översten och andra representanter från överklassen som satt som ägare i banken, vilket bidrog till kritiken mot privata sedlar.)

Vilka lärdomar kan vi dra av denna historiska exposé? Min slutsats är att privat penningproduktion i form av sedlar var mycket gynnsam för Sveriges ekonomiska utveckling. Vi finner inte några nackdelar, bara fördelar av denna privata penningproduktion.

Vårt land fick på kort tid ett vittförgrenat nät av bankkontor, något som inte skulle ha varit fallet om riksbanken hade förblivit monopolist. Sveriges ekonomi övergick snabbare till penninghushållning. Riksbanken tvingades av konkurrensen att bli effektivare. Dessa år under 1800-talet var en period av omfattande finansiell förnyelse fullt jämförbar med 1980-talets finansiella revolution. De privata sedelbankerna skapade ingen finansiell instabilitet, deras affärer sköttes föredömligt.

Vad kan vi då säga om riksbankens sedelmonopol idag? Argumentet för statliga monopol inom sedelmarknaden är svagt ur ett strikt ekonomiskt perspektiv. Jag är övertygad om att dagens svenska affärsbanker, precis som under 1800-talet, skulle kunna bli formidabla konkurrenter till riksbanken.

Jag har nu beskrivit det första steget mot privat penningproduktion, nämligen att tillåta privata banksedlar. Här skulle då de privata bankerna konkurrera med den statliga riksbanken på sedelmarknaden. De tävlar dock på samma "plan", nämligen med samma valutaenhet, kronan. Vi kan tänka oss ett nästa steg, ett andra steg, mot privat penningproduktion, nämligen att tillåta privata banker att ge ut sedlar i egna valutor, d.v.s. SE-banken kan ge ut sedlar utställda i SE-banksvaluta, sparbankerna har sin valuta o.s.v. Detta är ett betydligt mer kontroversiellt och omtvistat steg än det första.

Stor energi skulle uppbådas för att finna lämpliga namn för de nya valutorna—myntenheterna. Reklammakarna och marknadsförarna skulle få bråda dagar. Sparbankerna kommer kanske att knyta an till sin symbol spareken och förslagsvis kalla sin valuta för ekkronan. Föreningsbankerna söker kanske en lantlig miljövänlig association i namnet på sin valuta. Handelsbanken kan hedra familjen Browaldh med att ge ut sedlar i den nya myntenheten Browaldh. Och SE-banken kan hitta på något som innehåller namnet Wallenberg.

Varje dag kommer man sedan att kunna följa kursutvecklingen för dessa privata pengar. Framtidens affärssidor kan ha rubriker som "Browaldh stiger gentemot Wallenberg". Varje banks valuta kan i sin tur vara knuten till t.ex. en varukorg eller korg av andra valutor.

Vi skulle då få multipla valutor inom Sverige med rörliga växelkurser mellan dessa inhemska valutor. Förespråkarna för ett sådant genomprivatiserat system hävdar att konkurrensen mellan de olika valutorna skulle göra att de mest stabila valutorna skulle väljas. Vem vill hålla riksbankspengar som erfarenhetsmässigt ständigt fallit i värde genom inflation när man kan använda sig av stabila valutor som Handelsbankens, sparbankernas och SE-bankens?

Tanken bakom ett helt privat system är att goda pengar skall driva ut dåliga pengar ur marknaden på samma sätt som schweizerfrancen driver ut den brasilianska valutan ur olika portföljer. Det finns emellertid betydande problem inom Sverige med ett sådant system, problem som gör ekonomer tveksamma till förslaget om total privatisering. Hur skall riksbanken och finansdepartementet överhuvudtaget kunna bedriva s.k. stabiliseringspolitik om och när ingen svensk vill hålla statliga pengar? Växelkursen för riksbankskronan kommer bara att ändras gentemot Browaldh, ekkronan och Wallenbergarna och allt vad de privata valutorna heter. LO—SAF—förhandlingarna kommer att bli komplicerade. Vilken valuta skall löneavtalen skrivas i? Hur skall lönen betalas? Är inte riksbankskronor alldeles för riskfyllda? Bör vi inte satsa på privata pengar istället? Hur ser det ut när Du går in i en affär? Vilken valuta kommer prislapparna att vara skrivna i? Är detta en Browaldh—, kron— eller dollarbutik? Min gissning är att på sikt skulle den privata konkurrensen utveckla en eller två valutaenheter som alternativ till riksbankspengar.

Det finns således betydande kostnader med detta andra steg mot privata pengar. Många här finner säkert tanken helt orimlig. Men är det inte i själva verket så att vi för närvarande går mycket snabbt mot ett konkurrenssystem inom penningproduktionen? Avregleringen, i synnerhet borttagande av valutaregleringen, skapar en helt ny situation på den svenska penningmarknaden. Vi får nu en ökad konkurrens mellan olika nationellt producerade valutor. Riksbankens valuta konkurrerar med valutor från Bundesbank, Bank of England och andra centralbanker. Företag och privatpersoner väljer och vrakar varje dag mellan olika statligt producerade valutor. Steget mot privatproducerade valutor är kanske inte så avlägset som det kan tyckas vid första påseende.

Det finns ett tungt vägande politiskt argument mot en utveckling mot privat penningproduktion. Precis som på 1800-talet är riksbanken politikernas, d.v.s. riksdagens, bank. Varför skulle de släppa en guldgruva och låta den tömmas av privata banker? Politiker har svårt att avhända sig makt och avhänder de sig riksbanken blir de mycket maktlösare än idag.

Låt mig få avsluta genom att vända mig till morgondagens beslutsfattare. En fullständig privatisering av penningproduktionen förefaller idag vara ett orealistiskt steg. Men det orealistiska är ju en utmaning för kommande generationer — tag utmaningen om privata pengar med er i bagaget när ni nu lämnar Handelshögskolan.

Efterord:

Detta anförande, som jag höll den 3 mars 1989 på Handelshögskolan i Stockholm, byggde på ett manuskript "The economics of private money. Private bank notes in Sweden 1831-1902". Det publicerades 1989 som research report 282, ISBN 91.7258.282.0 vid EFI, Handelshögskolan.

En reviderad och uppdaterad version av denna forskningsrapport publicerades långt senare som:

Jonung, Lars, (2023), "Free Banking in Sweden", kapitel 5 i Kevin Dowd, red., *The Experience of Free Banking*, second edition, IEA Foundations 2, IEA, London.

Se <https://iea.org.uk/publications/the-experience-of-free-banking/>.

Lund, 8 februari 2026

Lars Jonung